

YUN221
YUNAN EDEBİYAT TARİHİ:
KLASİK ÇAĞ
DR. ÖĞR. ÜYESİ ESRA YALAZI
20.12.2021

KSENOPHON YAŞAMI VE ESERLERİ

(M Ö 4 2 7 - 3 5 5)

- M.Ö. 427 yılında Atina'da doğmuş olan Ksenophōn, Aigeis kabilesi (*phylē*), Erkhia dēmos'una mensup atlı sınıftan (*hippeis*) varlıklı bir aileden gelmektedir. Yaşamının büyük bölümünü Atina dışında Spartalılar ve Persler'le yakın ilişkiler içinde geçirmiş, edindiği tecrübeler sonunda tarih, politika ve teknik konularda pek çok eser vermiş önemli bir düşünür ve tarih yazarıdır. Atina'da geçirdiği gençlik yıllarında Sokratēs'in öğrencisi olmuş, hocasının öğretileri ve onunla kurduğu ilişki Ksenophōn'un yapıtlarında etkisini göstermiştir. Peloponnēsos Savaşı'nın son yıllarında atlı birliklerine katılmış, savaşın sonu olan M.Ö. 404 yılında Atina'da kurulan ve «Otuzlar Dönemi» olarak anılan oligarşi yönetiminin destekçilerinden biri olmuştur. Otuzlar'ın destekçisi olan atlı sınıfına karşı gelişen tepkiler onun askeri ve siyasal yaşamına da yön vermiştir.
- Peloponnēsos Savaşı sonrası, tüm Hellen dünyası için, ortaya çıkan ekonomik ve politik sıkıntılarla mücadeleler edilen bir dönem olmuş, pek çok Hellen'in Persler adına paralı asker olarak hizmet etmeye başladığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Ksenophōn da muhtemelen çevresindeki olumsuz ortamın etkisiyle Atina'dan ayrılmış ve arkadaşı Proksenos'un davetiyle Pers Krallığı'nı ele geçirmek üzere bir ordu toplayan Pers Satrabı Genç Kyros'un seferine M.Ö. 401 yılında paralı asker olarak katılmıştır.

- Ksenophōn'un Genç Kyros'un ordusuna katıldığı dönemde Persler, Spartalılar'ın yakın müttefiki konumundaydılar ve bu durum Atinalılar tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Sefer sırasında Genç Kyros, Pers ordusuyla yapılan Kounaksa Savaşı'nda kardeşi Artakserksēs'e yenilip ölünce, Ksenophōn beraberindeki Hellen ordusunu geri götürmek üzere seçilen komutanlardan biri olmuş; «Onbinler'in Dönüşü» (Ἀνάβασις) olarak tarihe geçen bu olaya ön planda tanıklık etmiş ve aynı adlı eserinde detaylıca anlatmıştır. Bu süreçte, Pers ülkesinde yaşadıkları ve kazandığı deneyimler Ksenophōn'un Persler'i yakından tanımasını sağlamış, daha sonra bu deneyimlerini özellikle «Kyros'un Eğitimi» (Κύρου Παιδεία) adlı eserinde konu etmiştir.
- Ksenophōn, dönüş yolculuğunda komuta ettiği ordularıyla birlikte, M.Ö. 399'da önce Trakya Kralı Seuthēs'in komutasına girmiş ve daha sonra aynı yıl Ion devletlerini Pers hakimiyetinden kurtarmak için Spartalılar'a katılmıştır. M.Ö. 399 yılında ya da Sparta kralı Agēsilaos'un emrinde çıktığı Asya seferinden sonra M.Ö. 396 yılında Atinalılar tarafından sürgün edilmiştir. Ksenophōn'un sürgün edilmesine neden olan Sparta yanlısı tutumu (Diog. Laert. 2,51) daha sonra da devam etmiş, M.Ö. 394 yılında Koroneia Savaşı'nda Atina ve Thebai ordularına karşı Sparta Kralı Agēsilaos'un tarafında yer almıştır.

- Ksenophōn'un Sparta tecrübelerinden sonra yazdığı pek çok eserine bu nedenle Sparta yanlılığı ve hayranlığı yansımıştır. Koroneia Savaşı'nın ardından Spartalılar'a gösterdiği yararlılık sonrası Spartalılar onu onursal yurttaş (proksenos) yaparak M.Ö. 393 yıllarında Ksenophōn'a Olympia yakınındaki Skillus'ta küçük bir çiftlik tahsis etmişlerdir. Ksenophōn buraya karısı Philesia, Dioskurlar olarak bilinen iki oğlu Gryllos ve Diodoros ile birlikte yerleşerek 20 yılı aşkın süreyle Skillus'taki yaşamını çiftçilikle ve avcılıkla ilgilenererek geçirmiş ve pek çok eserini burada kaleme almıştır. Özellikle «Ev İdaresi Üzerine» (Oikovoμικός) adlı eserinde anlattıkları yazarın buradaki yaşamından izler taşımaktadır.
- Ancak Skillus'taki yaşamı Hellenler'in kendi aralarındaki iç savaşlar ve özellikle Thebai'nin Sparta'ya karşı saldırıları sonucu sekteye uğramıştır. M.Ö. 371 yılında Sparta'nın Leuktra Savaşı'nda Thebailılar'a yenilmesinin ardından Ksenophōn'un çiftliğinin bulunduğu bölge Elisliler'in eline geçince Ksenophōn ailesiyle birlikte Korinthos'a yerleşmiştir. M.Ö. 362 yılında yapılan Mantinea Savaşı'nda ise Atina bu kez Thebai karşısında Sparta'nın yanında yer almış, savaşın sonucunda her iki taraf için de ağır kayıplar yaşanmış ve savaşın tam bir kazananı olmamıştır. Ksenophōn'un her iki oğlu da Mantinea'daki savaşa katılmış, oğullarından Gryllos bu savaşta Sparta için yiğitçe çarpışarak ölmüştür.

- Ksenophōn'un yaşamının sonunda Atina'ya dönüp dönmediğine dair elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır. Her ne kadar M.Ö. 369-362 yılları arasında Atina'da Ksenophōn için sürgün affı çıkarıldığı düşünülse de ölüm tarihi olan M.Ö. 355/4 yılına dek Korinthos'ta yaşadığı sanılmaktadır.
- Ksenophōn'un günümüze ulaşmış bilinen eserleri «Kyros'un Eğitimi» (Κύρου Παιδεία), «Onbinler'in Dönüşü» (Ἀνάβασις), «Hellen Tarihi» (Ἑλληνικά), «Anılar» (Ἀπομνημονεύματα), «Şölen» (Συμπόσιον), «Ev İdaresi Üzerine» (Οἰκονομικός), «Binicilik Üzerine» (Περὶ Ἴπικῆς), «Avcılık Üzerine» (Κυνηγετικός), «Atlı Birliği Komutanı Üzerine» (Ἴππαρχικός), «Sokrates'in Savunması» (Ἀπολογία Σωκράτους), «Gelirler Üzerine» (Πόροι), «Hieron ya da Tiranlık Üzerine» (Ἱέρων ἢ Τυραννικός), «Agēsilaos» (Ἀγησίλαος), «Atinalılar'ın Devlet İşleri» (Ἀθηναίων Πολιτεία) ve «Spartalıların Devlet İşleri»dir (Λακεδαιμονίων Πολιτεία).
- Pers Savaşları sonrası kazanılan zafer, Hellen dünyasını her yönüyle etkilemişti; başta Atina olmak üzere bütün Hellenler'de «Hellen bilinci ve üstünlüğü» fikrini uyandırmış, bu bilinç onların Persler ve uyruğu olan halkları ötekileştirerek Hellenler-barbarlar şeklinde bir kutupluluk ilişkisi içinde görmelerine yol açmıştı.

- Zafer sonrası M.Ö. 5. Yüzyıl'ın başta tragedya ve komedyaya olmak üzere bütün edebi yapıtlarında ve görsel malzemede Pers dünyası ve halkları bilgisiz, korkak, ölçsüz, adaletsiz, lüks düşkünü (kadını) gibi belli klişelerle anlatılırken bunların zıttı erdemler ise Hellenler'e atfedilmiştir. M.Ö. 4. Yüzyıl'da değişen politik ortama rağmen, M.Ö. 5. Yüzyıl'ın retoriğinde ve kültürel yaşamında Persler hakkında oluşturulan bu klişeler ve Persler karşısında varsayılan Hellen üstünlüğü düşüncesi M.Ö. 4. Yüzyılda da etkisini korumuştur. Bu yüzyılda Isokratēs gibi dönemin hatipleri Persler'e karşı Hellen birliği ve üstünlüğünü savunarak Persler'i ortak düşman gören panhellenist bir anlayış benimserler. Ksenophōn ise M.Ö. 4. Yüzyıl'da Pers halkı ve kralı ile birinci elden deneyim yaşamış olması ve yaşadığı deneyimi eserlerinde çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde ortaya koyması bakımından çağdaşlarından ayrılır. Ksenophōn'un eserleri kimi zaman Persler hakkında çağının olumsuz klişelerine yer verse de çoğunlukla Persler hakkında daha olumlu bir bakış açısı ve daha güvenilir değerlendirmelere sahiptir.
- Ksenophōn'un Persler'le ilgili deneyimlerine ve Pers imgesine yer verdiği başlıca yapıtları; «Onbinler'in Dönüşü», «Kyros'un Eğitimi», «Agēsilaos», «Hellen Tarihi» adlı tarihsel nitelik taşıyan eserleriyle, felsefi ve teknik eserleri arasında sayılabilecek «Ev İdaresi Üzerine» adlı eserleridir. Onun Genç Kyros'un emrinde paralı asker olarak edindiği tecrübe, Pers dünyasının hem askeri ve idari yapısını ortaya koyan kurumlarını hem de bu kurumları yönetenlerin ahlaki özelliklerini tanımasını sağlamıştır.

- Ksenophōn'un Pers dünyasıyla ilk temasını sağlayan anlatı, «Onbinler'in Dönüşü» (Ἀνάβασις) adlı eseridir. Pers Kralı II. Artakserksēs'e karşı ayaklanan Genç Kyros'un hizmetinde Hellen paralı askerleriyle birlikte katıldığı Kounaksa Savaşı ve Kyros'un ölümünün ardından, Asya'nın doğusu ve Karadeniz üzerinden geçerek Onbinler'in eve dönüş öykülerini anlattığı bu yapıt, M.Ö. 4. yüzyılın kültürel, politik ve felsefî yaşamını derinden etkilemiştir. Eserde Pers dünyasına dair iki farklı bakış açısı görmek mümkündür; bir yanda Genç Kyros için çizilen ideal lider portresi ve Pers soylusunun taşıdığı erdemler varken, diğer yanda Persler'i ortak düşman olarak gören ve ülkelerini fethetmeye teşvik eden panhellenist düşünceler bulunur. «Onbinler'in Dönüşü»'nün ilk kitabı Genç Kyros'un erdemlerinin övüldüğü kimi kesimleriyle Kyros'a yazılmış bir övgü niteliği taşır. Genç Kyros, Ksenophōn'u pek çok bakımdan etkilemiş, düşünceleriyle Sokratēs'ten sonra Ksenophōn'un hayatını etkileyen en önemli kişilerden biri olmuştur. Ksenophon'a göre, Büyük Kyros'tan sonra yaşayan Persler'den hiçbiri Genç Kyros kadar kral ruhlu ve tahta çıkmaya layık olmamıştır. Gerek Hellenler gerekse barbarlar tarafından hiç kimse onun kadar çok sevilmemiştir (Xen. an. 1,9.1-3; 1,9.28). Genç Kyros'un dürüstlüğü, sadakati gibi erdemlerinin yanı sıra cömertliği, Ksenophōn'un üzerinde özellikle durduğu vasıflarındandır. Genç Kyros'un savaşta yararlılık gösterenleri onurlandırması ve Pers ülkesinden toprakla ödüllendirmeyi vaad etmesi (Xen. an. 1,9.14-15), aslında Pers ülkesine Kyros'la birlikte savaşmak için gelen, Ksenophōn gibi Hellen paralı askerlerinin sefere katılmalarının ardında yatan nedenlerden biri olmalıdır.

- «Onbinler'in Dönüşü» adlı eserde, Genç Kyros'un ölümünden sonrasını anla-tan kısmında, Onbinler'in geri dönüşleri sırasında barbar Persler'e ve uyruğun-daki halklara karşı direnişine, Hellen kimliklerinin ön plana çıkmasına ve düş-man karşısında sergiledikleri cesaret ve kabiliyetin yüceltilmesine yer verilir. Ksenophōn'un bu eseri, bu yönüyle M.Ö. 4. Yüzyıl'ın panhellenist düşüncelerini besleyen ve Pers ülkesini ele geçirmek için yapılacak bir sefer fikrini teşvik eden bir kaynak olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Ksenophōn'un Genç Kyros'la birlikte çıktıkları sefer, Hellenler'in zihinlerindeki Pers İmparatorluğu'na ait askeri anlamdaki güçlü imajı yıkarak onların da yumuşak bir karnı olduğunu ve abartıldığı kadar güçlü bir orduya sahip olmadıklarına işaret ediyordu. Ksenophōn'a göre, Pers ülkesi büyüklük ve halkının kalabalıklığı bakımından güçlü olmasına karşın, kentlerinin birbirine uzaklığı ve askeri güçlerinin dağınıklığı savaşta güçsüz kalmasına yol açacak bir nedendi (Xen. an. 1,5.9-10). Yine «Onbinler'in Dönüşü»'nde Hellas'ta yoksulluk çekenlerin Pers ülkesinin topraklarına yerleşerek zengin bir hayat sürmelerinin mümkün olduğunu ima ederken (Xen. an. 3,2.26) ya da Pontos kıyısında bir kent kurarak Hellas'ın gücünü ve topraklarını geliştirmenin kendisi için şanlı bir iş olacağını aklından geçirirken (Xen. an. 5,6.15), Pers ülkesine dair betimledikleri muhtemelen Hellenler'de burayı fethetmek için bir cesaret oluştuyordu. «Onbinler'in Dönüşü»nün bu anlamdaki etkileri Hellas'ta Isokratēs gibi hatiplerin ortak bir düşman karşısında birleşme arzularını beslemiştir.

- Ksenophōn'un Pers dünyası hakkında en olumlu ve gerçekçi değerlendirmelerini yaptığı eseri ise «Kyros'un Eğitimi»'dir (Κύρου Παιδεία). Pers İmparatorluğu'nun efsanevi kurucusu Büyük Kyros'un hayatının ve işlerinin anlatıldığı eser, pek çok bakımdan dönemini ve sonrasını etkileyen bir yapıt olmuştur. «Kyros'un Eğitimi»'nin roman tarzında yazılmış ancak tarihi gerçeklere değinen kurmaca bir eser olması, bazı araştırmacılarca bu eserin Pers tarihini, kültürünü ve kurumlarını yeterince yansıtmadığı şeklinde yorumlansa da pek çokları tarafından eser, Pers İmparatorluğu'nun tarihi ve kurumları hakkında temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Kyros'un aldığı eğitim, askeri ve idari alanda yaptığı işler ve kurduğu imparatorluğun anlatıldığı yapıtta Ksenophōn, ideal yöneticinin ve yönetimin nasıl olması gerektiğini de araştırmaktadır. İdeal dünya lideri olarak çizdiği Kyros'un insanları yönetmedeki başarısı, Ksenophōn'u onun aldığı eğitimi, taşıdığı erdemleri araştırmaya itmiştir. Kitabın ilk bölümü böylece Kyros'un üstün yönetici olmasını sağlayan erdemlerinin kaynağı olan Pers eğitimine ayrılmıştır. Söz konusu eğitim Kyros'un kurduğu imparatorluktan önce, mevcut cumhuriyet rejimi içinde varolan yasaların bir parçasıdır. Aslında kitabın tamamına yayılan Pers eğitimi anlatısı M.Ö. 4. Yüzyıl'ın klişelerinden uzak bir Pers dünyasını görmemizi sağlar.

- Yapıtta Ksenophōn, aynı zamanda Pers kurumlarının eleştirilecek yanlarını da açığa çıkarır. Ksenophōn «Kyros'un Eğitimi»'nin 8. kitabının son bölümüne kadar, eserinde Pers eğitim ve kurumlarından övgüyle bahsederken, bu bölümde Persler'e karşı eleştirel bir yaklaşım izler (Xen. Kyr. 8,8). Hatta araştırmacılarca bu bölüm Ksenophōn'un yapıtları arasında Persler'e karşı en düşmanca değerlendirmelerin geçtiği bölüm olarak kabul edilmektedir. Ksenophōn'a göre, Büyük Kyros'un ölümünden sonra oğulları arasında yaşanan hanedanlıkla ilgili ihtilaflar, Persler'e bağlı halkların ayaklanmalarıyla imparatorlukta çöküş başlatmıştır. Yaşanan çöküşe neden olarak da ahlaki boyuttaki yozlaşmayı ve geleneksel eğitim uygulamalarının terk edilmesini gören Ksenophōn, yapıtının bu bölümünde M.Ö. 4. Yüzyıl'da başka Hellen yazarlarının Persler'le ilgili söylediklerine paralel değerlendirmelerde bulunur.
- Ksenophōn'un felsefi-teknik yapıtları arasında değerlendirilen «Ev İdaresi Üzerine» adlı eserinde yer yer Pers dünyasının kurumlarının olumlu bir dille ve hayranlıkla değerlendirildiğini görürüz. «Ev İdaresi Üzerine» adlı eserinde iyi bir ev yöneticisinin nasıl olması gerektiğini araştıran Ksenophōn, örnek olarak anlattığı karakterle Pers Kralı arasında benzerlik kurar. Her ikisinin de sahip oldukları mülkiyet ve beraberindeki insanların efendisi olmaları bakımından kurulan analogide, Pers Kralı'nın adil bir efendi ve ideal yönetici olarak çizildiği görülür (Xen. oik. 4). Yine aynı eserde Ksenophōn, çiftliğini yöneten bir ev yöneticisine yapılması gerekenleri salık verirken Atina yasalarının yanı sıra Pers yasalarını över.

- Sparta Kralı Agēsilaos'un (M.Ö. 440-360) yaptığı işleri ve erdemlerini övmek üzere yazdığı «Agēsilaos» adlı eserinde Ksenophōn, Sparta Kralı'nın M.Ö. 396/4 yılları arasında Ionia'daki Hellenler'i kurtarmak üzere Persler'e karşı yürüttüğü Asia Seferi'ne yer verir. Bu nedenle eserin önemli bir bölümünde Persler yine rol oynamaktadır, ancak bu kez onlara karşı tutumu düşmancadır. Eserde, Sparta Kralı Agēsilaos ile Pers Kralı II. Artakserksēs'i karakterleri ve davranışları bakımından karşılaştırdığı bölümde (Xen. Ag. 9,1-7), Hellen Kralı'nın üstünlüğünü son derece açık bir şekilde vurgulamıştır. Bu yönüyle eser, çoğu kere araştırmacılarca Ksenophōn'un panhellenist düşüncelerine yer verdiği bir yapıt olarak değerlendirilmiştir.
- Ksenophōn'un «Hellen Tarihi» adlı eseri her ne kadar Hellen Tarihi'nin kendi iç çatışmalarına yer verse de, Sparta Kralı Agēsilaos'un Asia Seferi sırasında Persler'in Frigya Satrapı Pharnabazos ile bir araya geldiği karşılaşma sahnesi (Xen. hell. 4,1.29-40) bakımından, Ksenophōn'un Persler'le ilgili anlatılarının bir başka örneğini oluşturur. Ksenophōn, soylu Pers yöneticisiyle ilgili verdiği betimlemede, onu davranışı bakımından bir Hellen aristokrati gibi anlatırken, Sparta Kralı Agēsilaos'la seçkinlik bakımından neredeyse eşit görmektedir. Yazar, Pharnabazos ve Agēsilaos'un görüşmesini aktaran anlatısında Persler'in yönetimiyle ilgili klişe fikirlere yer vermekle birlikte, Persler arasından Pharnabazos gibi karakteri üstün bir kimsenin çıkabileceğini de ortaya koymaktadır. Bu yönüyle söz konusu anlatı, Ksenophōn'un bir Pers soylusuna karşı gösterdiği olumlu yaklaşımı sergilemesi bakımından örnek teşkil etmektedir.

- Böylece Ksenophōn'un yapıtlarında Persler konusunda farklı betimlemelere, farklı imgelere yer verilmesi, onu M.Ö. 4. Yüzyıl yazarları arasında farklı bir yere koymaktadır. Ksenophon'da Persler'i tanımlayan barbar dünyası tek bir tonda ifade edilmez; yazar, bir yanda okuyucusuna eserinin başkahramanı olarak Hellen erdemlerini taşıyan kurmaca bir barbar figürünü överken diğer yanda kültürel olarak aşağı görülen stereotiplerin yer aldığı Pers dünyasının topraklarını Pan-Hellenist bir yaklaşımla ele geçirme duygusu aşılır.
- Ksenophōn aslında Pers ülkesini askeri ve idari yapısıyla pek çok bakımdan gözler önüne sererken, çağdaşlarına ve kendinden sonrakilere Pers dünyasını daha da yakınlaştırmış ve cazip hale getirmiş oluyordu. Ksenophōn'un etkisinin belki de en çok Büyük İskender ve onun Hellenistik krallıkları üzerine olduğu söylenebilir. Zira Ksenophōn'un ve beraberindekilerin Pers Seferi bir bakıma kendilerinden sonraki nesiller için de Asya'ya giden yolu açmış oluyordu. Bunun için Ksenophōn'un sonraki yüzyıllardaki etkisine baktığımızda; Ksenophōn'un komutasında gerçekleştirilen «Onbinler'in Dönüşü»nün, M.S. 2. Yüzyıl Hellen tarihçisi Polybios'un eserinde, Büyük İskender'in Asia Seferi'nin en önemli nedenleri arasında gösterildiğini görürüz (Pol. an. 3,6.10-12).

- Yine başka bir Hellen tarihçisi Arrianos da (M.S. 86-160), Büyük İskender'in Asia Seferi'ni anlattığı ve Ksenophōn'dan esinlenerek yazdığı «İskender'in Çıkışı» (Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις) adlı yapıtında, İskender'in başarıları ile Ksenophōn'un başarılarını eşit şekilde değerlendirmektedir (Arr. an. 2,7.8). M.S. 4. Yüzyıl Hellen tarihçi ve sofist Eunapios da, «Filozofların ve Sofistlerin Yaşamı» (Βιοὶ Φιλοσόφων καὶ Σοφιστῶν) adlı çalışmasının girişinde Ksenophōn'un dünya tarihi açısından önemini dile getirerek eserine başlamaktadır. Eunapios, Ksenophōn'u «filozof» kelimesi ile niteleyerek onun bütün filozoflar arasında felsefeyi hem sözlerle hem de işlerle donatan yegâne bir adam olduğunu ve eğer Ksenophōn olmasaydı, Büyük İskender'in de olmayacağını söyler (Eun. vit. soph. 1,1.1–2). Bu örnekler bize Ksenophōn'un Persler'i ve Hellenler'i eserlerinde anlatış tarzının kendisinden sonraki nesilleri nasıl etkilediği ve nasıl alımlandığı konusunda bir çerçeve sunar.